

TARİH ÖNCESİ ORTA ASYA

Orta Asya dendiğinde birçoğumuzun aklına ilk gelen uçsuz bucaksız bozkırlarda at süren göçebeler oluyor. Bizim atalarımızın da içinde bulunduğu Orta Asya halkları göçbeydi. Bozkırda egemen olan kültür hep göçebe kültürü olmuştu; ama Orta Asya tarihi aynı zamanda yerleşik halkların da tarihidir... Pennsylvania Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi'nden olan kazıbilimci Fredrik Hiebert, Karakum Çölü'nde yaptığı kazılarda, bölgenin tarihini açıklığa kavuşturacak

kanıtlara rastladı. Bunlar, bölgedeki uygarlığın neredeyse Mezopotamya uygarlığı kadar eski ve onun kadar parlak olduğunun kanıtlarıydı. Hiebert'in bulguları Sümerler kadar eski uygarlıkların ip uçlarıydı ve Orta Asya'nın yerleşik kültürlerine de dikkat çekiyordu. Hiebert ve ekibi kazılarını sürdürüyor. Belki de bu bölgede Çin'le Mezopotamya arasında bağlantıyı sağlayan bir kayıp halka, bilinmeyen bir uygarlık gün ışığına çıkmayı bekliyordur.

Orta Asya günümüzde dünyanın en geri kalmış bölgelerinden biri olarak görülüyor. Ne var ki binyıllar önce bu bölgede Mezopotamya uygarlıklarını gölgede bırakacak uygarlıklar da vardı. Orta Asya, tarihinin erken dönemlerinde dünyanın uygarlık merkezi olmuştu. İç Asya'da buzulların çekilmesiyle sona eren Paleolitik dönem yerini neolitik çağa bırakmıştı. Buzul çağının sona ermesiyle bölgede iklimsel değişiklikler olmuştu. Bu değişiklikler eskisine oranla görece ılıman bir iklimin ve yer yer ta-

rıma uygun toprakların var olabilmesine olanak verdi. Neolitik çağda Orta Asya'da yerleşik kültürler çöldeki vahalar gibi belirmeye başlıyordu. Yine de Orta Asya göçebe evlatlarına daha iyi davranan bir anne gibiydi. Bu anlamda İç Asya'nın erken tarihi birçok değişik halkın, kabilenin tarihi olarak düşünülebilir.

Fiziksel antropoloji bakımından, Moğol ve Tunguz tipleri şimdi tipik İç Asyalı sayılabilirse de, Neolitik çağda İç Asya'nın tam kalbinde Kafkasoid

(beyaz tenli) tiplerin varlığı biliniyor. Buna en iyi örnek MÖ 2000 dolaylarında Minuinsk çevresinde ortaya çıkmış Afanesevo uygarlığıdır. Altaylardan Hazar Denizi'ne kadar yaygın olan Andronovo uygarlığı da kafkasoid ırktandı. Moğol ırkının ilk ortaya çıkışı muhtemelen Karasuk halkının Minuinsk bölgesinin kafkasoid nüfus üzerinde egemen oldukları MÖ 1200 dolaylarındadır. MÖ 2. binin sonlarında önce Hint-Ari, sonra İranlı

halkların çoğu Hint altkütasını fethetmek ve oralarda yerleşmek için bozkırdan güneye göçtüler.

Belki de sürekli göçer bir yaşam sürdürdüklerinden dolayı İç Asya'nın yazılı bir kültür oluşturması uzun binyıllar boyunca mümkün olmadı. Böylesi yazılı metinlerin yokluğunda İç Asya'nın linguistik tarihini de yeniden kurmak olanaksız gibi görülüyor. Sınırları içinde hiçbir zaman dil birliği olmayan bölgenin, geçmişte şimdiye göre çok daha fazla bir dil çeşitliliğine sahip olduğu biliniyor. Hatta Avrupalı bilim adamlarının incelemelere başladığı 18. yüzyıldan beri çok sayıda İç Asya dili yok olmuş bulunuyor. İç Asya'nın orman ve tundra kuşaklarının hakim dil grubunu, eldeki verilerin bizi götürebildiği kadar eskilerden bu yana oluşturan Ural (Fin-Ugor ve Samoyet) ve Altay (Türk, Moğol ve Tunguz) dilleri arasındaki ilişkinin niteliği belirlenmiş değil. Bilim adamlarının kimileri bu dillerin hepsinin ortak, atasal bir kökolden geldiğini, kimileri ise bu dillerin bünyelerinde barındırdığı ortak yapıların ve benzerliklerin çağlar boyunca birbiriyle olan ilişkileri sonucu etkileşimle oluştuğunu savunmakta. Yine de, ağır basan görüş bunların ortak bir kökten gelmediği, bir Türkün bir Moğol'u anladığı bir dönemin hiç olmadığı yönünde. Bu durumda denebilir ki, İç Asya'da kurulan bozkır imparatorluklarının hepsi çok dilli yapıydı.

Orta Asya, denizlerden uzak, coğrafi çeşitlilik gösteren ve son derece geniş toprakları olan bir bölge. 20 milyon kilometrekareden fazla olan alanı, dünyadaki karaların yaklaşık yedide biri büyüklükte. Bölgedeki iklim dünyadaki en sert karasal iklimlerden biri. Bu sert iklim, birçok bitkinin yetişmesine ve tarım yapılmasına engel. Soğuk ve sıcak mevsimler arasındaki sıcaklık ortalamaları çok farklı. Bölgedeki sert karasal iklimin bir nedeni de Orta Asya'nın denizlerden çok uzakta olması. Bunun yanı sıra, yüksek dağlarla çevrili olması bölgeye denizlerden nem taşıyan ılıman rüzgarların

ulaşmasına engel. Çetin karasal iklimin bir nedeni de bu.

İç Asya'da son Buzul Çağı'nın ardından günümüzde de görülen toprak yapısının oluşmasıyla yeni bir dönem başladı. Bu dönem, İç Asya paleolitik Çağı'nın sonu ve neolitik çağın başlangıcıydı. Bu dönemde İç Asya'nın çeşitli halklarının ekonomilerinde önemli değişiklikler görüldü. Söz konusu değişiklikler, yalnızca toprağın yapısına bağlı değişiklikler değildi. Böylesi değişiklikler Obi ve Amur ırmaklarında balıkçılığın, tundra da geyik avcılığının başlamasıyla yaşanmıştı. Ne var ki bu değişiklik temelinde tümüyle yeni bir olgunun ortaya çıkmasıydı. Bu, Uzakdoğu'nun ve Moğolistan'ın neolitik kabilelerinin

birçoğunda tarım ve buna bağlı üretici ekonominin başlamasıydı.

Metalurjinin doğup, araç yapma tekniklerinde gelişmenin görülmesi ise Tunç Çağı'nda oldu. Güney Sibirya'da tarıma ve sürü beslemeye dayanan karmaşık bir yaşam biçimi ortaya çıktı. Atın evcilleştirilmesi ve gemin bulunuşu önemli gelişmelerdi. Atlar sayesinde hareket serbestliği ve hız kazanan göçebeler, bozkırlarda hareketli yaşama uyarlanmış tümüyle yeni maddi bir kültür geliştirdiler. Bu kültür, içinde keçe çadır, üzeri örtülü araba, kımız, peynir ve süt ürünleri gibi çevredeki avcı, balıkçı komşuların hiç bilmediği ürünler barındırmaktaydı. Bu kültürün insanları, hayvanların sadece etini değil, sütünü ve giyecek üretmek için de derisini ve yünü kullandılar. Giysi malzemesi olarak daha önce kullanılan hayvan postu yerine keçe ve kumaş yapmak için yün kullandılar.

Bir süre sonra göçebelerin toplumsal yapısında da gelişmeler oldu. Kabile ittifakları ve bir devletin habercisi olan oluşumlar doğdu. Günümüzde yaygın olan görüş, göçebelerin ilerlemenin, uygar yaşamın önünde engel olduğu yönündedir. Oysa İç Asya'nın göçebe halkları komşularıyla girdikleri ilişkiler bakımından bir katalizör ro-

lü oynadılar. Göçebeler hareketlilikleri nedeniyle çeşitli ülkeler ve uluslar arasında pekçok şeye aracılık ettiler.

Metalurjinin doğup gelişmesi de geniş çaplı ilişkilere itki sağladı. Metaller, özellikle de kalay gibi ender bulunanlar, ancak birkaç yerden sağlanabiliyordu. Metalurjinin gelişmesi için yalnızca hammadde alışverişi yeterli değildi. Bunun için aynı zamanda teknik deneyim sahibi olmak da gerekiyordu.

Avrasya'da yaşanan buzul çağı, insanları çok çetin iklim koşullarıyla karşı karşıya bırakıyordu. Paleolitik çağın sonları ve mezolitik çağın başladığı dönem olarak kabul edebileceğimiz MÖ 20 000'li yıllarda yaşanan iklim değişikliğiyle birlikte buzullar bölgeden hızla çekilmeye başladı. Buzulların hızla çekilmesi Orta Asya ikliminin yumuşamasına ve bugünküne benzer bir yapıya kavuşmasına yol açtı. Bölgede buzullardan kalan göller ve bataklıklar oluştu. Ne var ki, büyük memeliler de yok oluyordu. Paleolitik çağ insanların avladığı mamut, bizon, yaban atı ya da yaban öküzü gibi hayvanlar yerini geyik, domuz, kuş, balık gibi hayvanlar aldı. Bu yeni hayvanlar avcılarının avlamaya alışık olmadığı hayvanlardı. Bu yeni avlar için yeni teknikler bulmak gerekti. Bu da çok gecikmedi. Yeni aletler yapılıyor, bunun için de çakmaktaşı ve kemik kullanılıyordu. Bilim adamları mezolitik çağ balıkçılarının avlanmak için ağ kullandığını da düşünüyorlar. Ne var ki balık ağları günümüze dek ulaşamadı. Öte yandan bataklıklarda ve göllerde günümüzde dek gelen oltalar ve büyük balıkların avlanması için kullanılan 5-6 cm boyunda zıpkın uçlarına rastlanmış bulunuyor.

Hayvanların evcilleştirilmeye başlamasının neolitik çağda olduğu düşünülüyor. Paleolitik mağaralarda görülen duvar resimlerinde atlara rastlanıyordu. Ne var ki, bilim adamları bu atların neolitik çağa dek binek hayvanı olarak kullanılmadığı görüşünü paylaşıyorlar. Bu atlar uzun süre av hayvanı olarak, sonralarıysa yük hayvanı olarak kullanılmış olmalıydı. Atın binek olarak kullanılması ağzına takılan gemin bulunuşundan sonra yaygınlaşmış olmalıydı.

Lewis Mumford'un ünlü bir sözü var: "Uygarlığın ilk kentleri mezarlıklardır." diyor. Orta Asya'nın tarihini

incelerken bu sözün geçerliliği görü-
lüyor. Orta Asya'nın erken dönem
halklarının birçoğu hakkındaki bilgile-
rimizi onların mezarlıklarından öğre-
niyoruz. Göçebe halkların yerleşik
özellikler göstermeye başlamasının ilk
örneği bu mezarlıklardır. Bir bölgede-
ki halk göç etmeye karar verdiğinde
ölülerini de yanlarına alıyor ve onlara
birlikte göç ediyordu. Herodot tarih-
inde İskit-Pers savaşları anlatılırken İ-
skitlerin mezarlarına ne denli düşkün
olduğunu görüyoruz:

"Daryus, İskit kralı İdanthysos'a
bir atıyla haber gönderdi: "Ey garip
adam, yapabileceğin başka iki şey var-
ken niçin kaçırıyorsun? Eğer kendini ba-
na karşı koyabilecek kadar güçlü sayı-
yorsan, ona göre davran, kaçmayı bı-
rak savaşa gir. Yok eğer kendini daha
aşağı görüyorsan, efendine haraç ola-
rak toprak ve su getir, huzuruna çık."

İskit kralı İdanthysos, şu yanıtı
gönderdi: "İranlı, işte benim düşün-
cem: Beni hiç kimse ne korkutabilir,
ne de önünden kaçmaya zorlayabilir.
Senden kaçtığım yok. Şimdiye kadar

yapmış olduğum şey, barış zamanla-
rında da hep yaptığım şeydir. Neden
hemen savaşa girmiyorum sana onu
da açıklayayım: Bizim ne kentimiz var
ne de bir tek dikili ağacımız ki elden
götmesin ya da yakılıp yıkılmasın diye
korkup hemen savaşa girelim; ama siz
ille de savaşmak istiyorsanız bizim
atalarımızın mezarları var. Onları bu-
lun, onlara el kaldırın; o zaman görür-
sünüz, mezarlarımız için dövüşüyor
muyuz, dövüşmüyor muyuz."

İç Asya'nın sınırları sabit ve dura-
ğan değildir. Bu sınırlar göçebelere
yerleşikler arasındaki ilişkilerle belir-
lenir ve sürekli değişir. Sözelimi Roma
ili Pannoniya, ya da Anadolu, Hunlar,
Moğollar ya da Selçuklular tarafından
işgal edildiğinde İç Asya'nın bir parçası
haline gelmişti. Benzer biçimde Kuzey
Çin, Kitan, Cürçen, Moğol ve Mançu iş-
gali sırasında İç asya'ya eklenmişti.
Her İç Asya saldırısının etkisizleştiril-
me süreci değişik biçimlerde olmuştur.
Ne var ki bunların çok azı kaba kuvvet
yoluyla. Çoğu kez işgalci göçebeler,
yerleşiklerin arasında eriyip gitmiş, yer-

li nüfus içinde özümsemiştir. Orta As-
ya tarihinde hemen hemen her zaman
göçebeler saldırgan taraf olmuşlardı. İç
Asya'yı çevreleyen, hatta bozkırın ve
çölün yer yer bereketli vahalara döndü-
ğü yerlerde bile en önemli ortak öge ta-
rimsal ekonomilerdir. İç Asya bozkırla-
rındaysa yerleşik tarımın başlamasına
ve geliştirilmesine en büyük engeli do-
ğa şartları getiriyordu. Bölgedeki yeter-
siz su miktarı, büyüme mevsimlerinin
kısıllığı ve arazinin çetin yapısı tarımı
olanaksız hale getirir. Uygun ve çok da
büyük olmayan bazı alanlar elbette var-
dı. Buralarda küçük çapta çiftçilik ya-
pılmıştı, hatta günümüzde de yapılıyor.
Ancak bu bölgenin ekonomisinde mar-
jinal bir yer tutar. Orta Asya'da biraz
incelikli ve güçlü bir siyasi varlığı kal-
dırabilecek yapı bozkırların geniş düz-
lüklerinde rahatlıkla yapılabilecek hay-
vancılıktır. Orta Asya'nın göçebe ve
yerleşik halkları arasındaki bu ilişki ak-
la hemen göçebeyle yerleşik çiftçiler
arasındaki o klasik anlaşmazlığı, hatta
Habil ve Kabil öyküsünü getiriyor. Or-
ta Asya halkları, özellikle de göçebeler

Mezopotamya Kadar Eski Uygarlık

Son günlerde dünyaya duyurulan bir haber,
tarih kitaplarımızda yer alan bilgileri alt üst ede-
cek gibi görünüyor. Pennsylvania Üniversitesi Ar-
keoloji ve Antropoloji Müzesi'nden Prof. Fredrik
Talmage Hiebert'in Orta Asya'da yaptığı kazıların
sonuçları, bu bölgede Sümer ve diğer Mezopotam-
ya uygarlıkları kadar eski bir uygarlığın kalıntıla-
rını gün ışığına çıkarıyor.

1904 yılında Türkmenistan'ın güneyinde yer

alan Anau bölgesindeki tarihi kalıntıları bulan
Amerikalı kazibilimci Raphael Pumbelly'den sonra
bölgeye batılı kazibilimcilerden hiçbiri gidemiyor-
du. Sovyetler Birliği döneminde de bu kalıntılarda
yeni çalışmalar yapılmadı. 1970'lerde Sovyetlerin
Afganistan'ın batısında duvarlarla çevrili bina ka-
lıntılarının bulunduğu Baktria ve Margiana bölge-
lerinde kazılar yaptıkları biliniyorsa da, bu kazıla-
rın sonuçları birkaç Rusça makale dışında hiç duy-

rulmadı. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra
bölgeye giden ve kazı çalışmalarında bulunan
Prof. Hiebert, Anau bölgesinde Baktria ve Margi-
ana kazı alanlarından yaklaşık 2000 yıl geriye ta-
rihlenen, yani MÖ 4500'lere ait olduğu sanılan
parçalar buldu. Hiebert'in bulguları arasında dün-
yadaki en eski çanak çömlekler olduğu düşünülen
parçaların yanı sıra, üzeri kırmızı sembollerle iş-
lenmiş, mühüre benzeyen siyah bir taş parçası da
vardı. Bu siyah taş ve üzerindeki şekillerin bize
gösterdiği çok şaşırtıcı, hatta devrimsel nitelikte
bir veri olabilir. Yazıyı kullanan ilk uygarlık oldu-
ğundan tarihin Sümer'de başladığı görüşü, onlar-
dan çok daha önce yaşamış Anau halkından kalan
bu mühür tarafından çürütülüyor gibi görünüyor.

Mezopotamya ve İndus uygarlıklarından çok
uzakta olduğundan bölgede gelişmiş bir uygarlı-
ğın izlerini bulmayı beklemeyen Hiebert, üzerinde
harf olduğunu düşündüğü şekillerin bulunduğu si-
yah taşı gün ışığına çıkardığında oldukça şaşırmış.
Eski Mezopotamya, İndus; hatta Çin sembolleriyile
karşılaştırılan taşın üzerindeki harfler bunların
hiçbirine ait değil. Bu da Amerikalı kazibilimcinin
bu bölgede, yazıyı geliştirmiş diğer uygarlıklardan
bağımsız bir kültürle karşılaştığı görüşünün güçlen-
dirmiş.

Bölgede gün ışığına çıkarılan kalıntılar, bura-
nın gelişmiş uygarlıklarla bağlantılı bir yerleşim
değil, başlıbaşına özgün bir uygarlık merkezi ol-
duğu yönünde. Bütün eski uygarlıklar gibi burada
da anıtsal yapılar, kral ve saray halkının bulundu-

tarhin hemen her döneminde yoksunluk içinde kaldılar ve bu da onların yağmacı özelliğini korumalarına neden oldu. Kendilerinden önce bozkırda kimsenin kuramadığı kadar büyük imparatorluklar kuran Moğollar, güçlerinin doruğunda oldukları zaman bile çoğu kez temel gereksinimlerinden yoksun, yoksuldular. Öyle ki o dönemde Moğolların arasında yaşamış Fransisken keşiş Rubruck, Fransa kralı 9. Louis'ye "İnanarak söylüyorum sana, kral ve şövalyelerin demeyeceğim, eğer senin köylülerin Tatarların kralları gibi davranıp, aynı yemeği yemeye razı olsalardı, bütün dünyayı fethedebilirlerdi." diye yazıyordu.

Bu yoksulluğun nedeni Orta Asya'da buzul döneminden sonra yerleşen iklim koşulları ve bölgenin genel yapısıdır diyebiliriz. Bu koşullar gerçek çiftçiliğin varlığına olanak tanımıyordu. Çin kaynaklarında Orta Asya sıkça "öldüren ayazların erken geldiği yer" sözleriyle anlatılır. İç Asya'nın en kuzeyde yer alan doğal kuşağı olan tundralar, yaşayanlarına geçinme dü-

zeyinde bir hayattan fazlasını hiçbir zaman veremiyordu; o da geniş arazilerde dağınık yaşama koşuluyla elbette. Tayga adı verilen orman kuşağında doğal kaynaklar avcılık, balıkçılık, toplayıcılık yapan nüfusu barındırmaya tundralardan daha elverişliydi. Yine de yeteri sayıda insanı, dolayısıyla da siyasal bir oluşumu ortaya koyacak denli güçlü değildi. Bu durumda Orta Asya'nın yapısını anlamak için en uygun şey bozkıra bakmaktır. Bozkır hayvancılık yapmaya olanak veriyordu. Bozkır halkları da burada bazı hayvanları evcilleştirdiler. Geniş otlaklarda büyükbaş hayvan, deve, koyun, keçi ve at üreticiliği her zaman geniş kapsamlı olmuştu. Çinlilerin bozkır halkları için söylediği bir söz vardı: "Otu ve suyu takip ederler." Tundra ve taygada yaşayanlara göre bozkırda yaşayanlar daha kalabalıktı ve gerektiğinde daha hızlı biraraya gelebiliyorlardı. Bu da Orta Asya'da kurulan devletlerin bozkıra dayanmasına neden oluyordu. Bozkıra dayalı bir devlet yapısının temelini at yetiştiriciliği

oluşturuyordu. Orta Asya atları, dayanıklılıkları ve soğuğa olan dirençleriyle birçok insanın beğenisini kazanmış bir tür oluşturuyordu. Bu atlar yiyeceklerini kar altından kazıp çıkarabilir, gerektiğinde dal, ağaç kabuğu ya da başka bir bitkisel madde yiyerek hayatta kalabilirler. Büyük göçebe devletlerin güçlerinin temeli bu atlardı. İtalyan gezgin Giovanni da Pian del Carpine, "Moğolların öyle çok atları vardı ki, dünyanın geri kalanında o kadar at olduğunu sanmam." diye yazmıştı. Bozkır göçebesi, değıstokuş malı olarak ya da savaşlarda kullanmak üzere atı, hayatının merkezine koymuştu. Orta Asya'da bulunan yerleşik halklar, sözgelimi Çinliler, göçebelere at alır, karşılığında onlara ipek, keten dokumalar, çay, tahıl gibi mallar satarlardı. Yerleşikler de göçerler de zaman zaman alışveriş yoluyla almadıklarını zorla alma yoluna başvurlardı.

İç Asya tarihinde ileriye yönelik en büyük adım, araç ve silah yapımında yeni bir malzeme olan

ğuna yönelik ipuçları ve bir çeşit okuryazarlığın kanıtları bulunuyor. Hiebert, bulduğu kalıntıların yalnızca bölgede tek başına gelişmiş bir uygarlık olarak değil de antik dünyada birbiriyle ilişkileri olan uygarlıklardan biri olması açısından büyük önem taşıdığını düşünüyor. Bu da birbiriyle kültürel ve ticari ilişkilerde bulunan Mezopotamya ve Orta Asya anlamına geliyor. Böyle düşünüldüğünde Hiebert'in çalışmalarının önemi daha da artıyor.

Kazılar sırasında taş mühürün bulunduğu tabakada odun kömürüne rastlanmıştır; bu da mühürün yaşının bulunmasında kolaylık sağlıyor. Yapılan karbon testine göre mühür MÖ 2300'lü yıllara ait, yani günümüzden 4300 yıl öncesine. Türkmenistan'ın Afgan sınırına yakın Anau bölgesinde sürdürülen çalışmalar buranın en eski tarım toplumlarından birine evsahipliği yaptığını da gösteriyor. Yaklaşık 10 000 yıl önce dünyada tarımın başladığı biliniyor. Bu bölgede de Mezopotamya'daki gibi tarım ve hayvancılık yapıyordu. Buluntular bize günümüzden yaklaşık 5000 yıl önce yaşayan Sümerlerin Orta Asya'daki bu uygarlıktan ve onların yaptığı eşyalardan haberdar olabileceği görüşünü destekler nitelikte.

Bu bölgede yapılan kazılarda

açığa çıkarılan binalarda düzinelere oda olduğu olduğu görülüyor. Bu da burada yaşayan insanların sayısının hiç de azımsanamayacak olduğunu göstergesi. Bugün Karakum Çölü'nde yer alan bölgede bir zamanlar Mısır'ın Nil Nehri gibi bölgeye bereket veren bir nehir var olmuş olmalı. Buradaki insanların Eski Mısır'la, Mezopotamya'yla hatta Çin'le bile ilişkileri olabilir.

Bulgular nehir deltasında geniş bir kanal sistemi kurarak tarım yapıldığını ortaya koyuyor.

Kazibilimciler bu yörenin diğer uygarlıklarla ne tür ticari ilişkiler içinde olduğunu bulmaya çalışıyorlar.

Bu yönde ortaya çıkarılacak kanıtlar bir bronz çağı İpek Yolu'nun göstergesi olabilir.

Kazı alanında bulunan 4500 yaşındaki çanak çömlek parçaları bu görüşü destekler nitelikte. İpek Yolu'nun altın çağlarını yaşadığı 14. yüzyılda Çin'de yapılan çanak çömlekler mavi beyaz renklere boyanırdı. Çevredeki diğer uygarlıklar da bu mükemmel işçiliği taklit etmek amacıyla

kaplarını mavi beyaz renklere boyardı. Bu bölgeden çıkarılan ve boyasız olan toprak kaplar Çin kaplarını taklit etme döneminden çok daha önce burada çanak-çömlek yapımının var olduğunu bir göstergesi olarak çıkıyor karşımıza. Yalnızca 3 mm kalınlığındaki bu kaplar gelişmiş bir işçiliği de gösteriyor. Bir başka gelişmiş işçiliği de bronz bir balta gösteriyor bize. Kuş kafası şeklinde yapılmış olan balta, zanaatçılığın içine sanatçılığın da katıldığının göstergesi.

Hiebert'in bulguları arasında bir de kemikten bir tüp var. Bu tüpün içinde bol miktarda efedra bulunmuş. Efedra, Zerdüş inancında olanların kendilerini tanrıya daha yakın hissetmek için dini ayinler sırasında kullandıkları ve sanrılara neden olan bir madde. Burada bulunan tüp de Zerdüş öncesi inanışlarda kullanılmış olmalı.

Hiebert, bölgedeki kazılarını sürdürüyor. Açığı çıkan bulgular bugüne dek bildiğimiz tarihi değiştirecek mi göreceğiz. Öte yandan Hiebert'in bu uygarlığın mirasçıları olarak Türkleri göstermesi de bizim tarihimiz açısından bambaşka bir yere sahip.

metalin kullanılmasıydı. Taştan metale geçişin izleri en iyi biçimde Minuinsk Havzası'nda görülüyor. Burada karşılaşılan en eski uygarlık olan eneolitik kültüre yani "bakırtaş" kültürüne "Afanesevo" uygarlığına dendi. Afanesevo halkları, günlük işleri için hâlâ taşbaltalar, taştan okbaşları ve mızrak uçları kullanıyorlardı. Metali ergitmesini ve dökmesini bilmiyorlardı; dolayısıyla döverek şekil verdikleri metal, büyük olasılıkla bakır cevheriydi. Bakırla yalnızca iğnelerde, bizlerde, küçük bıçaklarda ve tahta kaplarda karşılaşıyoruz. Süs eşyası yapmada gümüş, altın ve demir de kullanılıyordu. Örneğin Afaneseva Gora bölgesi yakınında bir mezarda bulunan kadının kolunda demir halkalarla bezenmiş deri bir bilezikle karşılaşıyoruz. Afaneseva kabilelerinin öncülüğünü yaptığı diğer şeylerden biri at, köpek gibi hayvanların evcilleştirilmesi, bir diğeri de tarımın başlamasıydı. Toplumal yapıları neolitik çağda olduğu gibi kalmıştı. Herhangi bir bireyin önde gelen bir yapıya sahip olduğunu gösterir izlere rastlanmamasından dolayı, kişiler arasında eşitliğin var olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Afanesevo halkı fiziksel bakımdan beyaz ırktandı. Doğu Avrupa'nın "çukur mezar kültürü" kalıntılarının sahipleri sayılan Cro-Magnon insanına benziyordu. Bunların Orta Asya, Urallar ve Karadeniz'le ilişki içinde olduğu düşünülüyor. İçlerinde en ilginç olanlarından biri "Zamanbabin" uygarlığı. Orta Asya'nın tarımcı halklarıyla ilişkide olduğu düşünülen bu halk, çakmaktaşı okbaşlarının yanı sıra basit bıçaklar, balık oltaları gibi nesnelere yapmak üzere bakır da kullanıyordu. Zamanbabin halkının bölgelerinde buğday ve arpa kalıntıları bulunması onların hayvan yetiştiriciliğinin yanında tarımla da uğraştığını gösteriyor. MÖ 3. binyılın sonlarına doğru gelişme gösteren Afanesevo kültürünün yerini Okunev kültürüne bıraktığı biliniyor. Okunev kültürünün görülmeye başlanması yeni bir halkla ilişkilendiriliyor. Bu halk Afanesevo gibi Avrupalı olmayan Mongoloid bir halktı. Okunev kültürü sürü yetiştirici bir halktı. Okunev insanları da Afanesevo halkı gibi okbaşları, balta ya da mermer disk gibi silahlarda taş kullanıyor-

du. Bunun yanında balık oltası, bıçak, baş bantları gibi dövme metal nesnelere ve döküm yoluyla yapılan metal eşyalar da kullanıldı.

Bu bölgede gelişmiş en önemli kültürlerden biri de Andronovo kültürüydü. Bu kültürün en güneydeki kalıntıları Altayların eteklerinde bulunur. En kuzeydekilerse Obi Havzası'nda ormanla bozkır arasındaki bölgelerde karşılaşırlar. Andronovo kültürü Altayların batısından Yenisey'e kadar uzanan bölgelere yayılmış, hatta Kazakistan'ı ve Güney Ural bozkırlarını içine almış olmasına karşın, en önemli merkezlerinden biri Minuinsk Havzasıydı. Bu kültürün karakteristik özelliği gelişmiş bir sürü yetiştirici ekonomi ve ilkel tarımdı. Küçükbaş hayvan sürülerinin yanında büyükbaş hayvancılığa da rastlanıyordu. Bu dönemde büyük olasılıkla üzerine binmek üzere at da yetiştiriliyordu. Maddi kültür alanında en önemli gelişme metalurjide gerçekleştiriliyordu. Metal, Altaylar'dan ve Kuzey Kazakistan'daki Kalbin Sıradağları'ndaki sığ, açık maden ocaklarından sağlanıyordu. Metaller taş balyozlarla dövüldükten sonra ilkel fırınlarda eritiliyordu. Metal işleyenler balçuktan yapıma kalıplar kullanıyordu. Bununla

birlikte içine baltabaşlarının, mızrak uçlarının döküldüğü taştan kalıplar da kullanılıyordu. Andronovo kültürü varlığını MÖ 13. ve 10. yüzyıllarda sürdüren kısa ömürlü bir kültür olarak değerlendirilir. Yerini Obi bölgesinde varlık gösteren Karasuk kültürüne bırakmıştı.

Karasuk kültürü metal işlecilerinin ürünleri yüksek düzeyde teknik yetkinlik gösteriyordu. Metal araç-gerecin geniş bir alanda kullanılmış olması metalurjik üretimin çapının o döneme dek görülmeyen ölçüde olduğunu göstermektedir. İskit dönemi öncesi Tunç Çağı madencilerinin yaklaşık bir milyon ton civarında maden çıkardığı sanılmaktadır. Karasuk maden fırıncıları da bakıra arsenik ve kalay karıştırıp alaşımın niteliklerini ve ondan yapılan metal nesnenin özelliklerini büyük ölçüde geliştiren tekniklerin ustası olmuşlardı. Güney Sibirya'daki Karasuk kabilelerinin ekonomisinin sürü yetiştiriciliğine dayandığı düşünülüyor. Bu bölgede bulunan kemikten yapılmış ve gem yapmakta kullanıldığı düşünülen bir parça, arkeologlara burada atabildiğini düşündürmüştü. Ne var ki bölgede Karasuk halkının yerleşik yaşam sürdürdüğünü gösteren evlerin ve tahıl depolarının bulunması onların göçebe sürü ekonomisine dayalı değil, yerleşik tarımcı bir hayat sürdürdüğünü göstergesi olarak değerlendiriliyor.

Sonuç olarak söylemek gerekirse yerleşik kültürlerle göçebe kültürleri İç Asya'nın tarihinde hep yanyana görüyoruz. Baskın olan göçebe kültürler gibi görünse de her iki grup da birbirlerine bağımlıydı. Göçerler her zaman daha kolay ve hızlı örgütlenip temel bir güç odağına dönüşüyor olmalarına karşın yerleşik halklar olmadan bunu sürdüremiyorlardı. Her iki grup da birbirlerinin ürettiklerinden yararlandılar. Orta Asya'da bir zamanlar Mezopotamya'daki gibi bir uygarlığın gelişmesinin nedeni aralarındaki bu etkileşimdi.

G ö k h a n T o k

Kaynaklar
Frye, F., N., The Heritage of Central Asia, Marcus Wiener Publishers, 1996
Herodotos, Herodot Tarihi, Remzi Kitabevi, Müntekim Ökmen, 1991
Sinor, D., Erken İç Asya Tarihi, İletişim Yayınları, 2000
<http://www.alekseemanuscript.com>
<http://ambal.archeology.nsc.ru/Editions/Electronic/Vol1/Chapter7/>
<http://www.earthfiles.com/earth235.htm>